

XOCAVƏNDƏ ERMƏNİ VANDALİZMİ

Ermənistan silahlı birləşmələri tərəfindən Azərbaycanın Xocavənd rayonunun işğalı və bu işğalın ağır nəticələri haqqında

*Nazim M. Mammadov
Azərbaycan MEA A.A. Bakıxanov adına Tarix İnstitutunun «Qarabağ tarixi» şöbəsinin baş elmi işçisi, t.ü.e.d.*

Məqalədə, mötəbər tarixi qaynaqlara əsaslanaraq keçən əsrin 80-ci illərinin axırı 90-cı illərində Azərbaycanın Xocavənd rayonunun türk-müsəlman əhalisinin üz-üzə qaldığı faciəli durumun konkret tarixi şəraitdə baş verən soyqırımlara, deportasiyalara, ümumilikdə bölgədəki azərbaycanlılara qarşı törədilən maddi-mənəvi xarakterli zülmərlər təhlil edilmişdir.

XX yüzilliyin 80-ci illərinin ortalarında Azərbaycan xalqının özünüdərk prosesi dərinləşmiş və onların hüquqlarının tapdalanmasına, sərvətlərinin talan olunmasına etirazı güclənmişdi. Mərkəz, Azərbaycan kimi «yağlı tikə»ni itirməmək üçün müxtəlif iqtisadi konsepsiyalar («Yenidənqurma», «Aşkarlıq», «Sürətləndirmə», «Demokratikləşmə») qəbul etsə də, bu heç də vəziyyətdə dönüş yaratmadı. Əksinə, «Yenidənqurma» və «Aşkarlığın» yaratdığı imkanlar Azərbaycanda demokratik hərəkatın inkişafına təkan verdi. Bunun gələcəkdə Türk dünyasının daha da güclənməsinə səbəb olacağından ehtiyat edən sovet rəhbərliyi Azərbaycanın DQMV-də milli münəcişə ocağını alovlandırdı. Azərbaycan torpaqları hesabına «Böyük Ermənistan» yaratmaq planlarını həyata keçirmək üçün başda «Daşnaksutyun» partiyası olmaqla, bütün millətçi erməni təşkilatları və komitələri fəaliyyətlərini genişləndirdilər [1].

1988-ci ildə erməni separatizminin növbəti, iyirncə dalğası başlandı. Sovet imperiyasının dağılma prosesinin yaratdığı əlverişli şəraitdən istifadə edən erməni separatçıları Azərbaycana qarşı yeni ərazi iddialarına başladılar. Onlar dünyanın müxtəlif bölgələrindəki havadarlarının köməyindən istifadə edərək Qarabağın Dağlıq hissəsini Ermənistanla birləşdirilməsi kimi antikonstitusional hərəkatı reallaşdırdılar [2]. Bununla da, Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsi başlandı. Bu münaqişənin əsl mahiyyəti Ümummilli liderimiz Heydər Əliyev tərəfindən belə qiymətləndirilmişdir: «Bölgəmizdə bəzi siyasi qüvvələrin qərəzli məqsədlərlə törətdikləri münaqişələrin, o cümlədən Dağ-

lıq Qarabağ münaqişəsinin heç bir dini və ya etnik səbəbi yoxdur. Bu, ölkəmizin müstəqilliyinə, suverenliyinə və ərazi bütövlüyünə qənim kəsilmiş qüvvələrin apardıqları separatçılıq siyasətinin nəticəsidir» [47].

İki əsrdən artıqdır ki, Rus imperiyasının ağalığı, təhriki ilə erməni daşnakları azərbaycanlılara qarşı qənim kəsilmiş, xalqımız erməni vandalizminin, vəhşiliyinin qurbanına çevrilmiş, Rus imperiyasının himayəsi və havadarlığı altında ulu əcdadlarımız qəddarcasına tarixi torpaqlarından məhrum edilmiş, Azərbaycanın qədim torpaqlarında özlərinə dövlət yaradaraq uydurma «Böyük Ermənistan» xülyasını gerçəkləşdirməyə çalışmışlar. Bütün XX yüzillik ərzində mərhələ-mərhələ (1905-1907; 1918-1920; 1948-1953; 1988-1994) Azərbaycan türklərinin qətlamlarına fərman verildi, onlara qarşı dəhşətli soyqırımı faciələri törədildi, Oğuz yurdu olan Qərbi Azərbaycan işğal edildi, Azərbaycan türklərinin deportasiyası həyata keçirilərək «Türksüz Ermənistan Respublikası» yaradıldı. Keçən əsrin 90-cı illərində, bütün bunlarla kifayətlənməyən erməni-daşnak faşistləri «Böyük Ermənistan» yaratmaq məqsədilə Azərbaycanın qədim tarixi torpaqlarına qəddarcasına hücum edərək iyirmi faizini işğal etmiş və xalqımız öz vətəninə soyqırımı, deportasiyaya məruz qalmışdır [3]. Azərbaycanın işğal edilmiş belə torpaqlarından biri də qədim Xocavənd ərazisi olmuşdur.

Ermənistanda yaşayan azərbaycanlıların öz dədə-baba yurdlarından deportasiya edilməsindən ruhlanan Xocavənd rayonunda yaşayan ermənilər daha fəal siyasi aksiyalar keçirməyə başladılar. 1988-ci ilin əvvəllərindən Xocavənddə erməni əhalisi ardi-arası kəsilməyən kütləvi mitinqlər, nümayişlər keçirdi [4]. Fevral ayının 15-18-də Xocavənd rayon sovetində sessiya keçirildi və DQMV-nin Azərbaycan SSR tərkibindən çıxarılıb Ermənistan SSR tərkibinə verilməsi haqqında qərar qəbul edildi. Mitinqçilərin tələbi ilə fevralın 20-də Vilayət Sovetinin sessiyası «DQMV-nin Azərbaycan SSR tərkibindən çıxarılıb Ermənistan SSR tərkibinə verilməsi haqqında» qərar qəbul etdi. SSRİ Ali Sovetindən xahiş edildi ki, bu məsələni müsbət həll etsin. Moskva münaqişəni daha da qızıxdırdı. Sov İKP MK Siyasi Bürosunun Bakıya gəlmiş üzvü sərhədləri dəyişdirməyin yolverilməzliyindən danışır. Yerevana gedən üzvü isə DQMV-dəki separatçılara haqq qazandırır [5]. Bütün bunlar Xocavənddə daha çox məskunlaşmış ermənilərin fəallığını artırır. 1988-ci ilin martında Xocavənd rayon mərkəzində azərbaycanlıların qəddarcasına döyülməsi vəziyyəti daha da gərginləşdirdi.

M.Qorbaçov və onun ermənipərəst əlaltıları Azərbaycanın qanunu ərazisini ondan qoparıb Ermənistanla birləşdirmək istəyən ermənilərlə öz torpaqlarını, konstitusiyaya hüquqlarını qorumaq üçün ayağa qalxmağa məcbur olmuş azərbaycanlıların mənafeələrini bərabər tutmaq kimi riyakar addımlar atdı. SSRİ rəhbəri M.Qorbaçovun 1988-ci il fevralın 23-də hər iki xalqa müraciəti [8], Sov.İKP MK-nın sosial-iqtisadi inkişafı sürətləndirmək tədbirləri haqqında 1988-ci il 24 mart [11], habelə SSRİ Ali Soveti Rəya-

sət Heyətinin Dağlıq Qarabağdakı hadisələrlə bağlı müttəfiq respublikaların Azərbaycan və Ermənistanla müraciətləri ilə əlaqədar tədbirlər haqqında 1988-ci il 23 mart, mövcud ixtilafı hər iki xalqın mənafeyinə uyğun şəkildə həll etmək haqqında 1988-ci il 18 iyul [12] tarixli «qərarları» yaranmış vəziyyətdən real çıxış yolları göstərə bilmədi, əksinə, vilayətin Azərbaycanın tərkibindən çıxarılmasının təməl daşını qoydu. Bu qərarlara əsasən Dağlıq Qarabağa müstəsna hüquqlar verildi, vilayətin, o cümlədən Xocavənd rayonunun bir çox məsələlərinin həlli birbaşa ittifaq nazirlik və qurumlarına tapşırıldı. Azərbaycan rəhbərliyi isə respublikanın hüquqlarının pozulmasına qarşı qəti etiraz etmək əvəzinə bu qərarların münaqişəni aradan qaldırmaq işində mühüm əhəmiyyət kəsb edəcəyini bildirdi. 1988-ci il oktyabrın 11-də Xankəndində Ə.Vəzirov və S.Harutyunyan görüşüb bu qərarların həyata keçirilməsində «koordinasiya məsələləri»ni «müzakirə» etdilər [13].

Azərbaycanlıları ermənilərlə «diálogo çağırın» M.Qorbaçov özü erməni separatizminin ideoloqlarını Kremldə söhbətə dəvət etdi. M.Qorbaçov sonralar etiraf edir: «Mən onlara məsələnin tarixini ətraflı izah etməyə imkan verdim... toplanmış sənədləri, coğrafi xəritələri, tarixi arayışları mənə göstərdilər. Ermənilər bölgədə necə sıxışdırılmasından, Ermənistandan təcrid edilmələrindən, qədim abidələrinin dağıdılmasından söhbət açdılar... «İslamın xristianlıq üzərinə hücumu davam edir! Qonaqlarımdan biri bunları belə səciyyələndirdi» [14]. Lakin əlində tarixi həqiqətləri öyrənmək üçün bütün imkanları olsa da, erməni saxtakarlığına uyan, SSRİ rəhbəri azərbaycanlıların fikirləri ilə maraqlanmadı. Hətta, Azərbaycan KP MK-nın birinci katibi ilə görüşməkdən boyun qaçırdı. Bununla da M.Qorbaçov təsdiqlədi ki, Dağlıq Qarabağ məsələsində dövlət başçısı kimi ermənilərin tərəfindədir. Baş katib bildirdi ki, bu məsələ Stalinin dövründə düzgün həll edilməyib, onu indi demokratizm və yenidənqurma çərçivəsində həll etmək lazımdır. Bununla da erməni separatçıları daha da qızıxdı. Yerevanda yayılan vərəqələrdə göstərilirdi ki, «ermənilər, mitinqləri qurtarın, silaha sarılın və türkləri əzin!».

Belə bir çətin, mürəkkəb şəraitdə erməni hücumlarının qarşısını almaq, sakinlərin təhlükəsizliyini təmin etmək məqsədi ilə Xocavənd rayonunun azərbaycanlıları yaşayan kəndlərində (Qaradağlı, Xocavənd, Əmirallar, Kuropatkin, Muğanlı, Haxullu, Günəşli, Salakətin, Tuğ, Xətai) özünümüdafiə dəstələri yaradılmışdı [15]. Yerli sakinlərdən ibarət olan bu dəstələr düşməne qarşı inamla mübarizə aparırdılar. Dədə-baba torpaqlarımıza göz dikən erməni qəsbkarları ilə mərdliklə mübarizə aparmış, Qarabağ uğrunda gedən döyüşlərdə yüksək əzmkarlıq və böyük qətiyyət nümayiş etdirmiş Xocavəndliləri sözün həqiqi mənasında əsl vətən fədailəri adlandırmaq olar. Silah və sursatla lazımı qaydada təmin olunmayan, yuxarı dairələrin köməyindən demək olar ki, məhrum olan bu insanlar Yuxarı Qarabağda yerləşən Sovet hərbi qüvvələrinin (sonralar Rusiya hərbi qüvvələrinin) köməyindən yetərincə istifadə edən, yaxşı silahlanmış və təlim görmüş ermənilərə nəyə qadir ol-

duqlarını göstərdilər və sübut etdilər ki, əsl vətən övladı ölür, ancaq düşməne baş verməz. Təəssüflər olsun ki, xalqın taleyini biganələrin, vəzifəni, pulu hər şeydən üstün tutanların vəcbatından bu diyarı da itirdik. İtdirdiklərimizin sırasına bir itki (Qarabağ itkisi) də əlavə olundu [16]. 1993-cü ildə Ermənistan Silahlı birləşmələri (o cümlədən terror qrupları) tərəfindən Xocavənd rayonunda yaşayan dinc əhaliyə qarşı törədilmiş qanlı cinayətlərdən bəzilərinin tarixini nəzərdən keçirmək yerinə düşərdi.

14 aprel 1993-cü ildə erməni terror birləşmələri Xocavənd rayonu ərazisindən Ağdamın həmsərhəd kəndlərinə basqın edirlər. Rayon müdafiəçilərindən 4 nəfər həlak olur, 7 nəfər yaralanır. Aprelin 24-də Xocavəndin sərhəd kəndlərində möhkəmlənmiş daşnak terrorçuları Füzuli və Cəbrayılın həmsərhəd kəndlərini atəşə məruz qoyurlar. 4 may 1993-cü ildə Cəbrayıl şəhər sakini buldozerçi Məmmədov Musa Maqşud oğlu Xocavənd rayonunun Mülkədarə kəndinin yolunda təmir işi apararkən daşnak terrorçularının basdırdıqları minaya düşür. Buldozer tam sıradan çıxır, sürücü isə həlak olur [17].

Bəhs etdiyimiz dövrdə Qarabağa erməni terroru davam edirdi. Xocavənd rayonunun Əmirallar, Kuropatkin və Muğanlı kəndlərini işğal etmək düşmənin təcavüzkar planının bir hissəsi idi. Ermənilər dəfələrlə bu kəndlərə hücum etsələr də yerli xocavəndlilərin fədakarlığı nəticəsində öz istəklərinə nail ola bilməmişdilər. Biri-birinə yaxın məsafədə yerləşən bu yaşayış məntəqələri sanki, 3 doğma qardaş kimi kürək-kürəyə verərək düşmənlərdən qorunurdu. Muğanlı özünümüdafiə dəstəsinin müharibədə göstərdiyi şücaətlər indi də dillər əzbəridir. Bu dəstənin yaradıcısı və ilk komandir döyüşlərdə ad-san çıxarmış, bir neçə dəfə yaralanmış Eyvaz Mövsüm oğlu Hüseynov olmuşdur [18]. Bacarıqlı, təşkilatçı və ən əsası vətənpərvər bir insan olan Eyvaz Hüseynovun rəhbərlik etdiyi bu dəstə ermənilərə dəfələrlə ağır zərbələr endirmiş, düşmənin xeyli canlı qüvvəsini və hərbi texnikasını məhv etmişdir.

Müdafiəçilərin mərdliklə müqavimət göstərmələrinə baxmayaraq 1993-cü il avqustun 20-də Xocavənd rayonunun Xətai kəndi, avqustun 23-də isə Günəşli kəndi düşmənlərin əlinə keçdi. Bununla da Ermənistan silahlı birləşmələri Xocavənd rayonunun azərbaycanlıları yaşayan kəndlərinin işğalını başa çatdırdılar [19]. Xocavənd rayonu vətənimizin müdafiəsi zamanı 145 şəhid verib [20]. Müqəddəs torpaq uğrunda canlarını fəda etmiş bu insanların ölümsüzlük zirvəsini fəth ediblər. Xocavənd rayon İcra Hakimiyyəti başçısı E.Hüseynov şəhidlərimizin ruhuna ehtiram əlaməti olaraq bir sıra tədbirlər həyata keçirmişdi. Onun təşəbbüsü ilə 1993-cü il fevralın 17-də Beyləqan şəhər Mədəniyyət Evinə «Xocavənd rayonunun Qaradağlı kəndinin işğalının ildönümünə və rayon şəhidlərinin xatirəsinə həsr olunmuş mərasim» keçirildi (həmin tarixdən etibarən hər il fevralın 17-də rayon səviyyəsində matəm mitinqi keçirilir). Daha sonra «Yeni Xocavənd» qəsəbəsində Xocavənd şəhidlərinin xatirəsinə abidə ucaldıldı (bu abidənin açılışı 17 fevral 2002-ci ildə olmuşdur) [22].